

hebben we eenige zeer ruige stukken, maar o, zoo klein en benepen in vergelijking met het Moergestelsche broek.

Laat ons dus de vennen in eere houden en vooral ook al hun lage oevers en de lage nog open stukken in den Duivelsberg, allemaal van nature bestemd, om te worden tot moeras van Buntgras, Gagel, Wilg en Berk, ondoordringbare schuilplaatsen voor de vogels en omlijsting van een allerbekoorlijkste vegetatie.

Ons natuurmonument geeft dus werkelijk elk wat wils en houdt nog groote beloften in voor de toekomst.

JAC. P. THIJSSE.

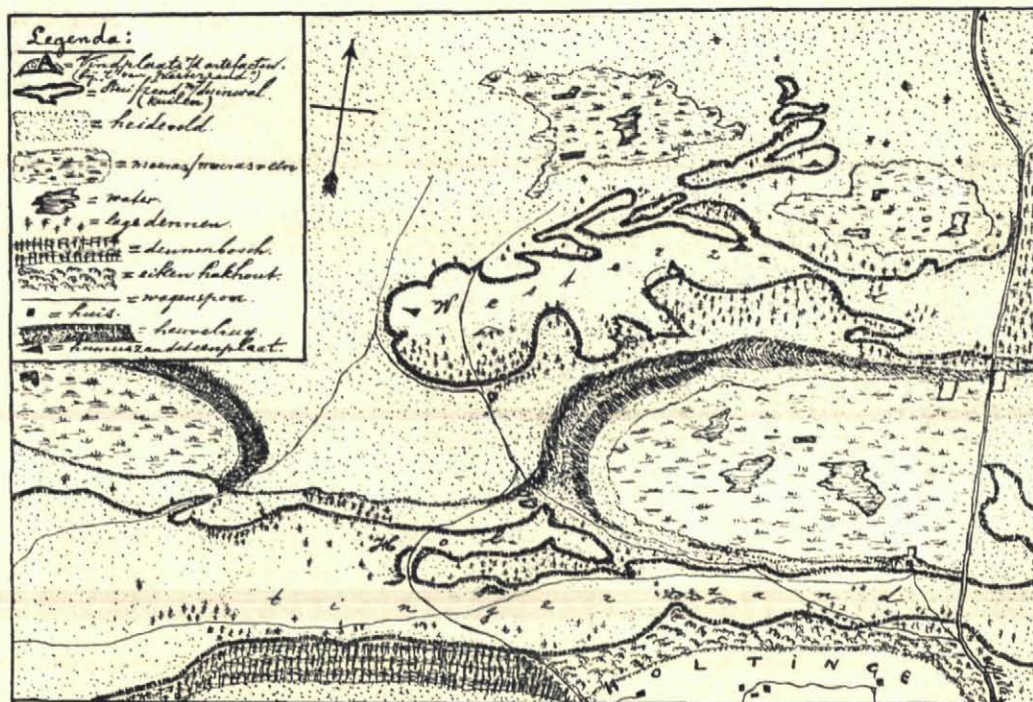

VONDSTEN VAN JONG-PALAEOLITHISCHE ARTEFACTEN IN DE GEMEENTE HAVELTE.

Ongeveer 20 minuten gaans ten Noorden van de kom van het dorp Havelte, op $\pm$ 200 resp. 400 m ten Oosten van den Straatweg naar Frederiksoord, liggen twee van de weinige nog in de provincie Drente aanwezige hunebedden.

Deze overblijfselen uit de Oudheid bevinden zich aan den rand van een uitgestrekt,

Het Wester- en Holtingerzand.

nagenoeg vlak, heideveld, waarin N.O. het Westerzand en O. het Holtingerzand, stuifzanden, die beide ongeveer een half uur gaans van deze hunebedden verwijderd zijn.

Het lag m.i. voor de hand, dat zich op dit terrein hier of daar nog wel voorwerpen zouden bevinden, door de bouwers dezer megalithen nagelaten, hetzij aardewerk of scherven, hetzij werktuigjes van steen.

In dat vermoeden, of eigenlijk in die overtuiging, mede daartoe gebracht door verschillende artikelen, die ik over in ons land gevonden praehistorische voorwerpen onder oogen had gekregen, trok ik op een mooi dag van Juli 1933 het veld in, op zoek naar genoemde resten.

Ik besloot om eerst eens te gaan zoeken in het West erzand, dat ik vanaf de hunebedden in de verte zag blinken, om later te trachten ook in 't Holtingerzand artefacten uit die lang vervlogen tijden op te sporen.

Mijn vermoeden bleek juist; ik vond zelfs meer, veel meer, dan ik had verwacht.

Ik heb in deze gemeente honderden artefacten uit Neo- en Mesolithicum en een klein aantal uit het Palaeolithicum (de laatste in het Westerzand) gevonden en aan mijne verzameling toegevoegd.

Het Westerzand (zie blad 221 van de chromotopografische kaart 1 : 25000) ligt tusschen het tot de gemeente Havelte behorend gehucht Holtinge

en het noordelijk daarvan gelegen dorp Wapserveen en wordt door den, tusschen die plaatsen vrijwel Zuid-Noord loopenden zandweg (waarneven fietspad) in twee stukken gescheiden.

Foto I. Algemeen overzicht van het Westerzand, vanaf de vindplaats der artefacten (voorgond midden) naar 't Westen gezien. In de verte (rechts op foto) de boogvormige duinwal, waarop hier en daar een groepje denneboomen.

Foto II. Gezicht op het N.W.-deel van de boogvormige duinwal van foto I. Op het midden de driehoekige humuszandsteenplaat.

Slechts het westelijk van dien weg liggend deel zal hier worden besproken, omdat daàr in de artefacten, die in dit artikel zullen worden beschreven, gevonden zijn. (Zie schetskaart hierboven.)

Foto III. Gezicht op de vindplaats der artefacten.

heide, kraaiheide, helm en hard, donkergrijs korstmos en op tal van plaatsen meer of minder dicht met lage dennen bezet.

Op één plekje wordt ook de zoo zeldzame dennenwolfsklauw aangetroffen, die evenals kraaiheide (*Empetrum nigrum*) nog uit den ijstijd stamt.

Langs de West- en Noordranden van het Zand, zien we, ongeveer ter breedte van 40 m, een stuifzandstrook met hier en daar afzettingen van gesteenten, waarbij rapakivi, afkomstig van de Ålands-eilanden, met, op sommige plekken een zwerfkei ter dikte van die der hunebedden. Een der dikste keien ligt op ± 25 pas van de vindplaats der in dit artikel beschreven voorwerpen. Ook komt op vele plaatsen een humuszandsteenbank aan 't licht.

Op één punt (uiterste N.W.) steekt zulk een driehoekige „plaat”, met zijden van $\pm 6, 6$

en 5 m, ter dikte van ongeveer 40 cm uit het bloote stuifzand op, uitgestoven uit dat gele zand. (Zie foto no. II). Het geheele Zand wordt ingesloten door het reeds genoemde heideveld, uitgezonderd aan den Z.W.-rand, waar een ± 10 min. gaans lang en

Foto IV. Vergroting van een deel van foto III, nl. van de plek, waar een drietal artefacten vlak bijeen lagen.

± 5 min. gaans breed, tot den zandweg reikend, moeras/moerasveen de grens vormt.

Ook wordt op meerdere plaatsen in het heideveld langs de Noordgrens moeras/moerasveen aangetroffen. Tijdens de bewoning van het Zand door praehistorische stammen, zooals bleek, zullen die moerassen meren geweest zijn, waaruit ze visch, waterwild, bevers, otters enz. buit maakten en ook andere dieren, die zich, om hun dorst te lesschen, naar die drinkplaatsen begaven.

Ik kwam dan op dien Julidag op de plek, aangeduid op het schetskaartje met A, een stukje heideveld, waarin in den vorm van een driehoek van $50 \times 40 \times 25$ m, de heide tot plaggen was afgestoken en de oppervlakte dus vrij „schoon” was.

Het ligt aan den voet van een met heide, helm en hard, donkergrijs mos begroeide stuifduinwal. (Zie foto's no. I, III en IV.)

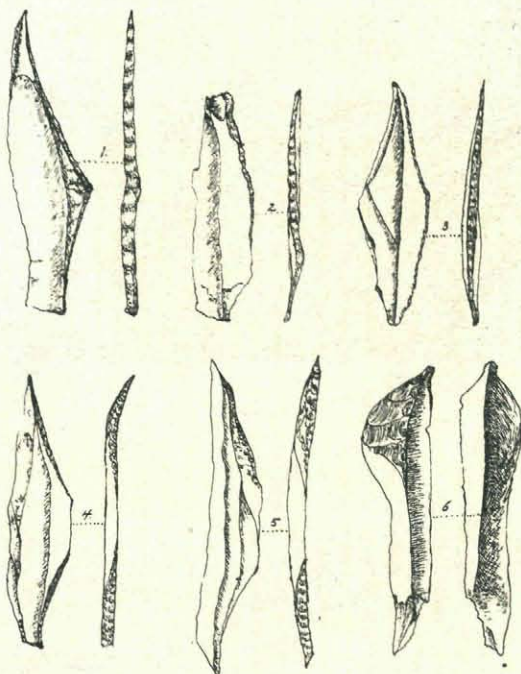
Onmiddellijk bij mijn komst kon ik links en rechts artefacten rapen, alle van vuursteen en nagenoeg alle van een kleur, veel overeenkomend met die van de bekende roode cornalijskralen.

Ze lagen aan de oppervlakte geheel bloot, of staken halverwege uit den grond, terwijl overal slagsplinters van dezelfde vuursteensoort verspreid lagen, zoodat de gevonden werktuigjes blijkbaar ter plaatse zijn vervaardigd en men dus kan spreken van een atelier, zij het ook klein.

Die smalle silexreepjes lagen daar op dat veldje zóó gestrooid, dat ik ze wel mòest vinden, zóó duidelijk kwamen ze, op het een centimeter dik met humus bedekt stuifzand, uit.

Het was, alsof ze me toeriepen: „Hier zijn we! We hebben nu lang genoeg gerust in deze eenzaamheid, zoovele tientallen van eeuwen; neem ons toch mee!”

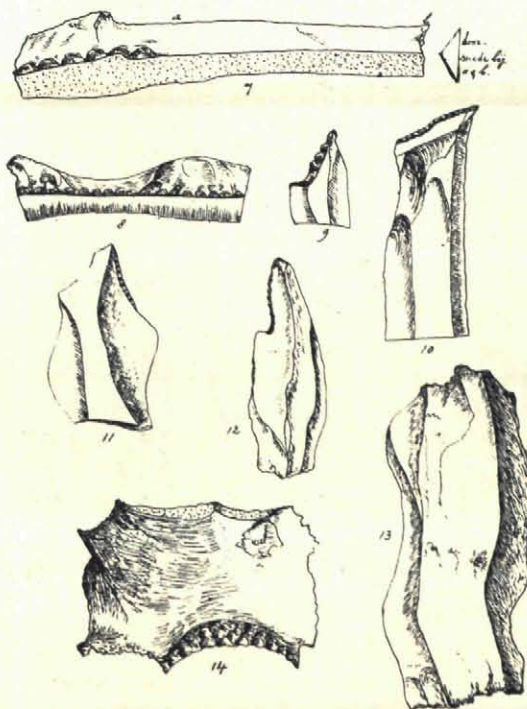
Later evenwel, is 't me meermalen overkomen, dat ik een artefact raapte, zóó nietig, en zóó weinig opvallend, dat het me nóg onbegrijpelijk is, dat ik het heb

De vondsten bij Havelte. (De met * gemerkte stukken zijn alle van rood cornalijskleurige vuursteen, de andere van doorschijnende silex; drierivierde ware grootte).

- No. 1. Pijlspits (donkergrijsgeel) met over de volle lengte afgestompte rechterzijkant.
- No. 2*. als boven.
- No. 3*. als boven.
- No. 4*. Pijlspits, top alleen aan de rechterzijde en voet aan weerszijden afgestompt.
- No. 5*. Pijlspits, top en voet alleen aan de rechterzijde afgestompt.
- No. 6*. Soort van stift, onderkant twee vlakke, een hoek vormende zijden, bovenkant alleen top geretoucheerd.

gevonden. 't Is een eigenaardige gewaarwording, 't geeft groote voldoening, althans voor mij, om zulk een stukje op te nemen en daarbij te bedenken, dat er zoovele duizenden jaren vervlogen zijn, sedert het voor het laatst in menschenhand lag.

- De vondsten bij Havelte (drievierde ware grootte).
 No. 7*. Staaf (donkergrijsgeel), over $\frac{1}{3}$ der lengte aan één der zijden geretoucheerd. Gebruik onbekend.
 No. 8*. Staafje, over de volle lengte van één der zijden geretoucheerd. Gebruik onbekend.
 No. 9*. Boorpunt.
 No. 10. Schrapper (lichtbruin) volle top-retouche.
 No. 11*. idem, afstomping aan rechterzijde boven.
 No. 12*. idem, afstomping aan linkerzijde boven.
 No. 13. Schaaf (donkerbruingrijs). De geheele achterzijde van den voet is over 1 cm breedte door retouche schuin toegespitst.
 No. 14. Holschaaf (schilpadkleur).

Als 't eens spreken kon, wat zou 't ons veel kunnen vertellen, veel, waarnaar thans nog gegist wordt!

En wát had ik gevonden?

Geheel iets anders, dan ik had verwacht.

Ik had mij voorgesteld (gedachtig aan die hunebeddenbouwers) neolithische relictten te zullen rapen: een driehoekig pijlspitsje, een rond schrappertje, of iets van dien aard, doch ik vond . . . *overblijfselen uit het jong-Palaeolithicum!* Voorwerpjes, omstreeks het einde van den laatsten, of Würm-ijstijd, vervaardigd: Magdalenien-culturen! Verheugd sporen te hebben gevonden van den mensch uit dien lang vervlogen tijd, van den mensch, van wiens verblijf in 't Noorden van ons Vaderland, een tiental jaren terug nog niets bekend was. Van wien men toen nog geen overblijfselen hier te lande had aangetroffen en die, tot op het oogenblik, dat ik ze ontdekte, in de provincie Drente nog nimmer waren gevonden!

Wel waren daar reeds op meerdere plaatsen artefacten uit het Neolithicum en zelfs uit het Mesolithicum geraapt, doch tot dusver was niet gebleken, dat ook de palaeolithische menschenhorden in deze provincie hadden gewoond, zoodat de cultuur dezer landstreek door deze vondsten weder eenige duizenden jaren ouder mag worden genoemd.

Zorgvuldig wikkelde ik ten slotte de gevonden stukjes in papier, om ze niet te beschadigen tijdens het vervoer en begaf mij, blijde verrast, huiswaarts. Aardewerk of scherven, meso- of neolithische voorwerpen werden op de vindplaats der hier beschreven werktuigjes nergens aangetroffen, terwijl stratigraphisch of pollenanalytisch onderzoek niet plaats vond.

De toeschrijving der voorwerpen aan het Magdalenien geschiedde op typologische gronden, als:

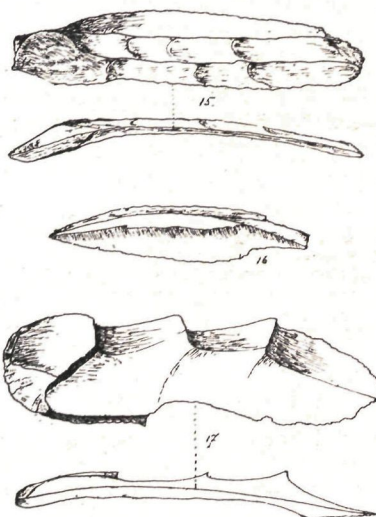
- 1°. steilretouche,
- 2°. donkere, ondoorschijnende silex, waarbij men in deze streken aan de ongeveer oranje-roode tint de voorkeur schijnt te hebben gegeven,
- 3°. grootte en vorm. ('t Mesolithicum heeft, bij stukken als onderhavige, als regel, veel kleinere exemplaren en dan van witte, crème, of bijna doorzichtige vuursteen, terwijl het Neolithicum, zoowel ten opzichte van type als van retouche hier buiten beschouwing blijft),
- 4°. geen vondsten van meso- of van neolithische artefacten ter plaatse.

De voorwerpen zijn alle aan de oppervlakte geraapt en op $\frac{3}{4}$ grootte afgebeeld.

Ze zijn alle in 't bezit van den schrijver.

Tenslotte: Wanneer met dit artikel een steentje, zij 't ook slechts een enkel, mag zijn bijgedragen tot den opbouw der kennis van de alleroudste cultuurgeschiedenis van ons Vaderland, in 't bijzonder van die van Z.W.-Drente, dan acht ik mijne moeite ruimschoots beloond.

Havelte.

De vondsten bij Havelte (drievierde ware grootte).

No. 15* en No. 16*. Messen.

No. 17*. Mes, bovenkant zaagvoormig uitgetand.

G. H. VOERMAN.

NATUURBESCHERMING IN ZUID-HOLLAND.

Ofschoon Zuidholland nog niet eens het tiende deel beslaat van de oppervlakte van ons land, woont er het vierde deel van onze bevolking. De bodem is er dan ook geweldig in beslag genomen. Als „natuurruimte” vinden wij er vrijwel niets anders dan de nog al erg gehavende duinen, een aantal plassen in verschillende stadiën van verontrustheid en dan verder de slikken en gorzen langs de stroomen.

De natuurbescherming heeft hier dus een zware taak en nu mag het wel een groot geluk heeten, dat naast de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten hier nog andere lichamen in het strijdperk treden: de Haagsche Vereeniging voor Natuurbescherming, het Instituut Stad en Landschap van Zuidholland en de Stichting Het Zuidhollandsch Landschap. Hoe die lichamen den arbeid onder elkaar verdeelen, weet ik niet. Het komt er vooral op aan, dat zij samenwerken.

Van de Haagsche Vereeniging hebben wij al veel mooi werk te zien gekregen. De Stichting Zuidhollandsch Landschap heeft onlangs ook een bijzonder aardig werk verricht door den aankoop van de eendenkooi in den polder Wellepoort onder Berkenwoude met daarbij een